
**ԱՂՁՆԻՔԱՅԱՅԵՐԻ՝ ԿՆՈՋ ԳՂԻՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՊԱՆՄԱՆԸ
ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹՆԵՐՆ ՈՒ ԾԵՄԵՐԸ**

ՈԱՖԻԿ ՆԱՅԱՊԵՏՅԱՆ

Ընտանիքը՝ որպես սոցիալական միավոր, մեծ նշանակություն ունի ամեն մի պետության կայացման և ամրապնդման գործում, քանի որ ընտանիքում է ծնվում, դաստիարակվում այդ երկրի, պետության քաղաքացին:

Հայ ընտանիքի ամենակարևոր հարցերից մեկը դարեր ի վեր ամուսնությունն ու սերնդի վերարտադրությունն էր, ամլության բուժումը, հղիության պահպանումը, երեխաների անխաթար աճը: Սերնդաշարունակության խնդիրը առավել սուր է դրված փոքր ժողովուրդների կյանքում՝ պայմանավորված նրանց պատմական զարգացման առանձնահատկություններով: Երջանիկ էր համարվում միայն այն ընտանիքը, որտեղ շատ էին երեխաները, հատկապես արու զավակները: Հատկանշական է, որ կինը ամուսնության առաջին իսկ օրից չէր խոսում ամուսնու ծնողների, ազգականների հետ այնքան ժամանակ, մինչև այդ ընտանիքին զավակներ չպարգևեր: Ուստի հայ կնոջ արժանիքը միշտ էլ համարվել է արգասավորությունը, հանուն որի ընտանիքը և ազգատոհմը մշտապես դիմում էին բուժման ժողովրդական հնարների, սնոտիապաշտական արարողությունների:

Մանկածնության շարքի սովորույթները, առաջին հերթին լինելով ընտանեկան կենցաղի կարևոր բաղադրիչներից մեկը, միևնույն ժամանակ հասարակական մեծ նշանակության իրադարձություններ էին: Դրանց մեծ մասը տեղի էր ունենում բարեկամների, հարևանների ակտիվ մասնակցությամբ: Ազգատոհմը, ամբողջ համայնքը շահագրգռված էին, որ նորաստեղծ ընտանիքն ունենար առողջ և հատկապես արու ժառանգներ, քանի որ դա ազգատոհմի շարունակության, ազգանվան և համայնքի պահպանության ու ամրապնդման հիմքն էր: Համայնքը չէր կարող անտարբեր մնալ ընտանիքներում անզավակության փաստի նկատմամբ. դա համարվում էր մեծագույն դժբախտություն:

Անզավակությունը առաջին հերթին անդրադառնում էր կնոջ վիճակի վրա, որն ընտանեկան, հասարակական միջավայրում դրսևորվում էր նրա իրավունքների որոշակի սահմանափակմամբ: Այստեղից էլ՝ հանուն առողջ և բարետես սերնդաճի՝ ավանդուխտային կարգով մի շարք գործողություններ, արարողություններ էին իրականացվում անզավակ կամ տղա երեխա չունեցողների նկատմամբ: Նրանց մերձավորների կողմից նորաստեղծ ընտանիքի և մանկածնության հետ կապված բոլոր իրադարձությունները ուղեկցվել են ինչպես բազմազան հավատալիքներով, այնպես էլ դարեր շարունակ սերնդեսերունդ փոխանցված հմտությունների և գործնական գիտելիքների առատ կիրառմամբ:

Սույն հոդվածը վերաբերում է ընտանեկան երջանկաբեր իրադարձություններից ամենակարևորի՝ կնոջ հղիության շրջափուլի հետ կապված ժողովրդական մտածողության, սովորույթների ու արարողությունների դրսևորումներին: Հոդվածում առաջին անգամ շրջանառության մեջ են դրվում մեր կողմից 1970-2005 թթ. գրառված դաշտային ազգագրական նյութեր¹, որոնց զգալի մասը այսօր արդեն հնարավոր չէր լինի գրանցել:

Ըստ ժողովրդական ընկալումների՝ հղիության շրջանը 9 ամիս, 9 օր, 9 ժամ, 9 րոպե է: Երբ առաջին դաշտանի հոսքը դադարում էր, և կինը դաշտան էլ չէր տեսնում, նրա մարմինը դալկանում էր, կրծքի կաթը աղի համ էր ստանում, ուրեմն նա «մնացել է», «մտափոխ է», այսինքն՝ հղիացել է: Բաղեշում և շրջակա հայկական բնակավայրերում դաշտան նշանակությամբ անվանվում էր «**լուսին տեսնել**», **ծաղիկ**, Սասունում՝ **հալավ**: Դաշտանի շրջանում կանայք խուսափում էին այդ մասին հայտնելուց և ծանր գործ անելուց: «Իր սեռին հատուկ տկարությունները հայուհին կբացատրեր քողարկեալ լեզվով մը՝ պարկեշտության համար»²: Այդ շրջանում նա հարամ էր համարվում, և նրան արգելվում էր խմոր հունցել, դիպչել սննդամթերքին, խնոցի հարել, աման լվանալ: Եթե դաշտանի ժամանակ ուրիշ օգնող չունենար և ստիպված լիներ խմոր հունցել, ապա ավելը դնում էր ծնկների տակ, չղքում և նոր միայն հունցում: Ավելը մաքրում, «հալալում էր» նրան³: «Ամսականի» ժամանակ արգելվում էր կնոջը մերձենալ, հակառակ դեպքում ամուսնները պիղծ կհամարվեին Տիրոջ առաջ⁴: Սեռական կապի արգելքը աղջկան խրատում էին դեռ հոր տանը եղած ժամանակ: Ժամանակից շուտ ծնված, չապրող, արատավոր երեխաների ծնունդը համարվում էր կնոջ «անմաքուր» վիճակի ժամանակ սեռական հարաբերության հետևանք: Առաջին դաշտանը կտրվելուց հետո շատ վայրերում «մաքրվելու» նպատակով կժով ջուր էին օրինել տալիս և այդ ջրով լողանում ու լվացվում: Դաշտանի շրջանում գտնվող կնոջը կամ աղջկան արգելվում էր գնալ ծննդկանի տուն, որովհետև վերջինս կստանար **կոխ** հիվանդությունը և այլևս երեխա չէր ունենա: Առաջին դաշտանի օրից աղջիկը գոգնոց էր կրում, որը խորհրդանշում էր նրա սեռական արբունքի հասնելը, տարիքային մի խմբից մյուսին անցնելը: Այդտեղից էլ՝ ժողովրդական ասացվածքը. «Գոգնոցը խելք կբերի», «Գոգնոցը հագնելուց հետո են խելացվորում»⁵:

Աղձնիքում հղի կնոջը անվանում էին **երգու հոքով**, **ծանդր ոտք**, **ծոցվոր**, **մացուկ**, **երեխով**, **պատճառավոր**, **տղոցկան**: Նա ամաչել է իր հղիության մասին հայտնել ջոջ նանեին (այդպես էին անվանում Բաղեշում սկեսուրին) և լուռ դիմացել է դրա հետ կապված դժվարություններին: Սկեսուրը կամ տան հարսները գլխի են ընկել և հատուկ ուշադրություն դարձրել նրան: Հանուն առողջ և բարետես սերնդաճի՝ հղի կինը արժանացել է ընտանիքի, բարեկամների, հարևանների հոգատարությանը. նրան չեն

¹ Նյութերը գրի են առնվել ՀՀ Թալինի, Աշտարակի, Արարատի շրջաններում հաստատված աղձնիքահայերից:

² Վ. Հացունի, Հայուհին պատմութեան առջև, Վենետիկ, 1936, էջ 27:

³ Տե՛ս Ռ. Ա. Նահապետյան, Դաշտային ազգագրական նյութեր (այսուհետ՝ ԴԱՆ, տ. 11, էջ 86-87):

⁴ Տե՛ս Փավստոս Բուզանդ, Պատմություն Հայոց, Եր., 1968, էջ 130:

⁵ Ե. Լալայան, Տղաբերքի սովորությունների զարգացումը հայոց մեջ, «Տեղեկագիր» գիտության և արվեստի, 1931, № 5, էջ 117:

թույլատրել ծանր, ֆիզիկական ուժերի մեծ լարում պահանջող աշխատանք կատարել: Արգելվել է աղբյուրից ջուր բերել, խմոր հունցել, հաց թխել, նաև կար անել, որպեսզի ծննդաբերությունը դժվար չլիներ: Խուսափել է հարևան տղամարդկանց հանդիպել այդ վիճակում, որ չտեսնեին նրա «երեխով» լինելը. ամոթ էր համարվում, իրավունք չունեի հերանց տուն գնալու:

Սակայն դա ամենևին էլ չէր նշանակում, թե հղի կանայք ընդհանրապես անգործության էին մատնված: Նրանք անում էին իրենց ամենօրյա աշխատանքը և բավականաչափ շարժունակ ու ժիր էին: Նույնիսկ վկայված են բազմաթիվ դեպքեր, երբ կանայք ծննդաբերել են աշխատանքի ընթացքում՝ տանը կամ դաշտում, գյուղում կամ սարում: Ժողովուրդը գտնում էր, որ հղիության շրջանն աշխատանքով անցկացնող կանանց ծննդաբերությունն ավելի դյուրին է լինում, քանզի անընդհատ շարժման մեջ գտնվելու պայմաններում «կնոջ արգանդում երեխան մաշվում է», որով ծնունդը դյուրանում է: Փաստորեն, անցյալում հղիության ընթացքում կնոջ աշխատանքի և կենցաղի մեջ հաճախ որևէ լուրջ փոփոխություն տեղի չէր ունենում:

Մյուս կարևոր հանգամանքը, որ բնորոշ էր կնոջ հղիության փուլին, նրա սնվելու խնդիրն էր: Պետք է ասել, որ աղձնիքահայոց մեջ գոյություն չունեի սնվելու հատուկ մշակված կարգ և սննդամթերքների նախընտրելի տեսականի, որով անպայման ապահովվեր հղի կինը: Թերևս միակ օրինաչափությունն այս հարցում այն էր, որ հղի կնոջը չէր կարելի մերժել այն, ինչը նրան ցանկալի էր այդ պահին: Տարբեր սննդամթերքների նկատմամբ կնոջ վերաբերմունքի փոփոխման, մանավանդ այս կամ այն մթերքն ուտելու հանկարծական ցանկության շնորհիվ էր նաև, որ ընտանիքի անդամներն իրազեկ էին դառնում նրա հղիությանը: Այդուհետև կինը համարվում էր «մտքափոխ», և անհրաժեշտ էր կատարել նրա բոլոր ցանկությունները: «Մտքափոխ» եղած կինը պահանջ էր զգում նույնիսկ հող ուտելու, **հացի քերիկ**⁶ թոնրի շրթին մնացած վառված հաց, անգամ ցեխի մեջ ընկած, կիսով չափ հոտած խնձոր: Այս պահանջը ժամանակակից գիտությունն ընդունում է որպես հղի կնոջ ախորժակի աղավաղումներ որոշ կերակրատեսակների նկատմամբ, որը բացատրվում է որոշ միկրոէլեմենտների՝ կալցիումի, մագնիումի, ցինկի, երկաթի պահանջի բարձրացմամբ: Հակառակ դեպքում կարծում էին, թե կինը կարող է «անցուցք» լինել (վիժել): Հղի կնոջ ընդունած կերակուրը առհասարակ համարվում էր ոչ թե նրա, այլ արգանդում գտնվող մանկան սնունդ: Թերևս այդ էր պատճառը, որ հղի կնոջը ցանկալի ուտելիքներով չապահովելու դեպքում մտավախություն էին հայտնում, թե «երեխի աչքը ծուռ կմնա»: Սակայն հղի կինը զգուշանում էր որոշ կերակրատեսակներից. խուսափում էր գառան մսից, որպեսզի թաղոտ չլիներ, գոմեշի մսից, որ պտուղն արգանդում 9 ամսից, 9 օրից ավել չմնար, իսկ ուտելու դեպքում պարտավոր էր 3 անգամ անցնել գոմեշի փորատակով, հավի մսից, որպեսզի երեխան հավի պես **բցցող** (նեղացող) չլիներ, ձյունից, որպեսզի երեխան խուլ չլիներ, ծամոնից՝ փորացավ չունենար և այլն⁶: Նա պարտավոր էր ենթարկվելու նաև այլ արգելանքների: Չպետք է մստեր դռան շեմին, որպեսզի երեխան մուրացիկ չլի-

⁶ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 15, էջ 75:

ներ, ցորենի պարկերի վրա, որպեսզի երկունքը ծանր չլիներ, նոր պանիր աղ չդնէր, կաղամբ թթու չդնէր, ներկ չպատրաստեր, գետով չանցներ, որպեսզի երեխան գետի պես անհանգիստ չլինէր, ձեռքերը հինա չդնէր, որպեսզի երեխան դեղնամաշկ չլինէր⁷, **խախալով**՝ (լայն անցքերով) մաղով ցորեն չմաղէր, որպեսզի նորածինը վերքոտ չլինէր, հետևաբար նախօրոք 7 հատիկ ցորեն մի կողմ էր դնում, հետո մաղում: Հաց թխելիս իր ձեռքով հաց էր բաժանում հարևաններին, որպեսզի երկունքի ցավերն էլ այդպես հեշտ բաժանվեն իրենից⁸: Փոխարենը, հանուն նորածնի ֆիզիկապես առողջ լինելու, կինը ուտում էր ճնճղուկի լեզու, որպեսզի լեզվանի, ասող-խոսող լինէր, տավարի փայծախ, որպեսզի հյութի մեջ մատը թաթախեր և քսեր մարմնի ցանկացած տեղին՝ խալ ունենալու համար, հարևանից էլ երկու ձու էր վերցնում, եփում, ուտում և կճեպը գլխի վրայով օգնում՝ ասելով՝ «Իմ երեխան վարդի մման խալեր ունենա», կամ ձուն խաշում և դնում էր կփի կանթի վրա, հետո վերցնում, որպեսզի նորածինը այտի վրա **պուծ** (փոսիկ) ունենար, երկարավիզ փարչից ջուր էր խմում, որպեսզի մանուկը երկար վիզ ունենար և այլն⁹:

Կնոջ հղիության ժամանակամիջոցը դիտվում էր չափազանց կարևոր, բայց և վտանգաշատ փուլ տղաբերքի ու մանկածնության սովորույթների համակարգում: Ոչ մի կին չէր կարող ապահովագրված լինել վիժելու վտանգից ու դրա անցանկալի հետևանքներից: Քիչ չէին նաև այն դեպքերը, երբ երեխան մահացած էր ծնվում: Ուստի և ընտանիքը մեծապես մտահոգված էր սերնդի շարունակման արգանդային շրջանն անվտանգ ու ապահով անցկացնելու խնդրում: Այս ուղղությամբ կիրառվող հիգիենիկ ձեռնարկումները զուգակցվում էին զանազան հնայական գործողություններով:

Կնոջ հղիության ամբողջ ժամանակաշրջանը, բուն ծննդաբերության գործընթացն ու դրան հետևող ավանդական «քառասունքը» ուղեկցվում էր բազմատեսակ սնոտի արարողություններով, նախապաշարմունքներով ու կրոնական արգելքներով, զանազան պաշտամունքային բնույթի հնարներով, որոնք միտված էին մեկ հիմնական նպատակի՝ ամեն կերպ պահպանել հղի կնոջ, ծննդկանի ու նորածնի առողջությունը: Այսպես, չար ուժերի ազդեցությունից զերծ պահելու համար հղի կնոջն արգելվում էր անցնել ջրի վրայով, մտնել ձիանոց, որովհետև դրանք համարվում էին չարքերի մշտական բնակատեղիներ: Հղի կանայք խուսափում էին չբեր կանանց և «չարաչք» կապույտ աչքերով մարդկանց հանդիպելուց¹⁰, նիաթի՝ չար աչքի չզալու համար: Հղի կանանց խորհուրդ էր տրվում ճանապարհին պատահող երկու մարդկանց արանքով չանցնել, որպեսզի երեխան «չկոխվի»: Հղի կինը խուսափում էր շան, օձի, կատվի հանդիպելուց՝ չթաղոտելու վախից: Նա չպետք է մտներ ձիանոց հատկապես ծննդաբերության նախօրեին, որովհետև ձին փտռում մշտապես հալածվում էր չարքերից, որոնք, իբր, հյուսում էին ձիու մազերը և անընդհատ հետևում էին ձիերին¹¹: Հղի հարս ունեցող ընտանիքներում արգելվում էր հավը

⁷ Տե՛ս «Բիւրակն», 1900, էջ 150, 1899, էջ 611-612:

⁸ Տե՛ս «Բիւրակն», 1899, էջ 567, 1900, էջ 133:

⁹ Տե՛ս «Բիւրակն», 1899, էջ 567:

¹⁰ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 95-96, «Բիւրակն», 1900, թիւ 21, էջ 344-346:

¹¹ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 95-96:

թուխս դնել՝ հավատալով, որ նման դեպքում կան ծնվելիք երեխան, կան ճտերը չէին ապրի¹²: Սղերդում հավատում էին, որ «ցորենի քարիչքին վրա պատվող հղի կնոջ նոր ծնելիք երեխային գլուխը խոշրուկ (կարմիր խոց) կլինի, կամ էլ՝ հղի կին մը եթե գետնի երեսեն հոսող մեռլաջրի վրայից անցնի, տղան գնդակ կլինի»¹³: Սղերդում Ս. Գևորգի տոնի օրը հղի կանայք տոն էին պահում. տանից դուրս չէին գալիս, չէին աշխատում, որպեսզի արատավոր ծնունդ չունենային¹⁴: Սղերդի շրջակա հայկական գյուղերում տղոցկանի մոտ, ըստ սովորույթի, 40 օր միշտ մի կտոր երկաթ էին պահում և նրա՝ ջուր խմելու պահին ասեղ էին գցում բաժակի մեջ, որպեսզի «ալը» ջրի հետ արգանդ չմտներ և չսպաներ պտղին¹⁵: Բոլոր հղի կանայք կրում էին պահպանակներ¹⁶: Բաղեշում, Սասունում չբեր կանայք վզերից մետաղե խաչեր էին կախում, որպեսզի «պաշտպանվեին» չարքերից ու երեխա ունենային: Այս խաչերը ժամանակավորապես վերցնում էին եկեղեցուց կամ այն տներից, որտեղ «սուրբ» կար: Այս նպատակով օգտագործված խաչերի մի հավաքածու է պահվում Հայաստանի պատմության թանգարանի ազգագրության բաժնում: Դրանք թանգարան են հանձնել սասունցիներն ու ալաշկերտցիները¹⁷: Պահպանակի մի տեսակը պողպատից շինված ապարանջանն էր, որը **Ավագ հինգշաբթի գիշերը** դարբինները կռում էին լուծյան պայմաններում, և որը եկեղեցում պատարագի արարողությունից դուրս գալուց հետո կրում էին վերոհիշյալ կանայք¹⁸: Ազգագրագետ Ա. Ստեփանյանի կարծիքով՝ հատկապես «չբեր» կանանց կողմից օղածն զարդեր կրելու սովորույթը նույնպես պայմանավորված էր չարից պաշտպանվելու, զավակ ունենալու, հղիությունը բարեհաջող անցկացնելու ակնկալիքով¹⁹: Ա. Մնացականյանը շրջանն ու շրջանաձև պատկերները կապում է ձվի, պտղի, սաղմի հետ²⁰, այն նաև արգասավորման, իգանդամի (կտեխի) խորհրդանիշ էր²¹:

Հղիության շրջանում զանազան գուշակություններ անելու սովորույթ են ունեցել նաև աղձնիքցիները: Օրինակ՝ հավատում էին, թե ինչպիսի անձնավորության կամ կենդանու հանդիպելու պահին երեխան խաղար մոր արգանդում, նրա նմանությունն ու բնավորությունն էլ կունենար նորածինը. ուսումնական, արհեստավոր մարդու հանդիպելիս կլինեին խելացի, էշ պատահելիս՝ հիմար, շուն տեսնելիս՝ շաղակրատ: Սովորական խոսակցության ընթացքում մեկի հիմարությունը ծաղրելու համար ասում էին.

¹² Տե՛ս «Բիւրակն», 1909, թիւ 19-20, էջ 298-300:

¹³ «Բիւրակն», 1900, թիւ 21, էջ 315:

¹⁴ Տե՛ս «Բիւրակն», 1900, թիւ 21, էջ 315:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁶ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 2, էջ 128: **Ա. Իսրայելյան**, Եկեղեցական խաչերի նախաքրիստոնեական կիրառությունը, «Հայ ժողովրդական մշակույթի հետազոտման հարցեր», Երիտ. գիտ. VI կոնֆերանսի զեկուցման թեզիսներ, Եր., 1984, էջ 35, **Ա. Թաղևոսյան**, Դարբինը հայոց ծիսակարգում (պատմաազգագրական ուսումնասիրություն), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 23, Եր., 2007, էջ 118:

¹⁷ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 95:

¹⁸ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 91:

¹⁹ Տե՛ս **Ա. Ստեփանյան**, Հայ ժողովրդական տարագի զարդանախշերը, Ծիսային, գունային և նշանային համակարգեր, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 22, Եր., 2007, էջ 49:

²⁰ Տե՛ս **Ա. Մնացականյան**, Հայկական զարդարվեստ, Եր., 1955, էջ 364:

²¹ Տե՛ս **Ա. Ստեփանյան**, նշվ. աշխ., էջ 48:

«Իշու դեմն է խաղցի»: Դրա համար էլ հղի կինը խուսափում էր կենդանիների կամ համայնքում անուն չունեցող, հատկապես քոսա, բոշա, չար աչք ունեցող մարդու հանդիպելուց²²: Կամ եթե հղի կինը սրբավայրում միամտորեն քորեր մարմնի որևէ մասը, նույն մասում նորածինը խալ կունենար²³: Սղերդում ասում էին, որ «ուխտի գնացող հղի կինը պետք չէ, որ ուխտատեղիին ծառերեն և տերևու կամ որևէ ծաղիկ մարմնին մեկ կողմին դպցնե, ծնող մանուկը նույն տեղը նշան մը կունենա»²⁴: Հղի կնոջն արգելվում էր աղիկատ (հլիկ) պտտել, որպեսզի նորածինը չարքերին բաժին չդառնար: Երբ մոտենում էր երկունքի օրը, կանայք սկսում էին ավելի առատաձեռն դառնալ, ողորմություն բաժանել, յուրաքանչյուրի հետ շատ լավ վարվել, նրանց օրհնանքին (օրհնակ՝ «Բարով էդ նեղ տեղից ազատվես») արժանանալու համար:

Աղձնիքահայերի գերդաստանում առավել ցանկալի ու խրախուսելի էր արու զավակի ծնունդը: Նոր ծնվող երեխայի սեռը որոշելու համար կիրառվում էին զանազան գուշակություններ. կար այն պատկերացումը, թե կինն անուսնու աջ կողմում քնելու դեպքում արու զավակ կունենար, իսկ ձախ կողմում քնելիս՝ աղջիկ երեխա: Երկանք աղալիս հղի կինը նայում էր աղացած ցորենին. եթե այն հավաքվում էր **ըմբուկի**՝ ցցի շուրջը, երեխան արու էր լինելու, եթե ցրվում էր՝ աղջիկ: Եթե երեխան մոր արգանդում աջ կողմում խաղար, տղա էր, եթե ձախում՝ աղջիկ: Եթե հղի կնոջ երեսը պայծառ լիներ, ակնկալվում էր տղա, իսկ եթե **մթուկ** (տխուր) լիներ՝ աղջիկ: Եթե հղի կնոջ փորը կլոր էր՝ տղա էր, եթե **փուչ**, ցած իջած՝ աղջիկ: Եթե հղի կինը «ճկռած նստի», այսինքն՝ ոտքերը իրարից հեռու դրած նստի կամ ծանր քայլի, աղջիկ է ունենալու, եթե «ժողվուկ» և թեթև քայլի՝ տղա: Եթե լողանալուց հետո փորը մեծանում էր՝ տղա էր, հակառակը՝ աղջիկ: Եթե հղի կնոջ կրծքագեղձի պտուկը սև էր՝ արգանդի պտուղը աղջիկ էր, իսկ եթե կարմիր էր՝ տղա: Կամ եթե հղի կնոջ պորտը դուրս է ընկած՝ տղա է ծնվելու, եթե ներս է ընկած՝ աղջիկ: Ծննդաբերության օրերը մոտենալիս տատները նայում էր հղի կնոջ փորին. եթե երեխան «ձկան պես լող է տալիս», տղա է, իսկ եթե գորտի պես պպած՝ աղջիկ: Շատ վայրերում մի զավաթ ջրի մեջ կթում էին հղի կնոջ կաթը. եթե այն իջնում էր հատակը, տղա էր սպասվում, իսկ եթե մնում էր ջրի երեսին՝ աղջիկ: Եթե «ջղնթուփ» կոչված խոնավասեր բույսի ցողունից քաշելիս վրայի կճեպը դուրս գալիս հավասար կիսվեր՝ աղջիկ էր սպասվում, եթե **ջիղը** մնար՝ տղա²⁵:

Բաղեշում չծնված երեխայի սեռը որոշելու միջոցներից մեկը համարվում էր հետևյալը. եթե պտուղը արագ խաղում էր հղի կնոջ սրտի մոտ, տղա էր սպասվում, եթե որովայնի տակ՝ հանդարտ՝ աղջիկ: Եթե չորրորդ ամսին էր խաղում՝ աղջիկ էր, իսկ եթե հինգերորդ՝ տղա: Կամ Սասունում՝ խաշած ոլոռի հատիկը երկու մատով սեղմելիս միջուկը ամբողջությամբ ցայտեր, ակնկալվում էր տղա, եթե ճզմվեր՝ աղջիկ: Խմորի փոքրիկ մի գունդ դնում էին կրակի վրա. եթե այդ գունդը ուռչում էր, բայց չէր ճեղքվում, նշան էր, որ ծնվողը տղա էր լինելու, իսկ եթե ճեղքվում էր՝ աղջիկ: Ե-

²² Տե՛ս «Բիւրակն», 1900, թիւ 21, էջ 315:

²³ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 92:

²⁴ «Բիւրակն», 1900, թիւ 21, էջ 315:

²⁵ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 91-92: Հմմտ.՝ **Եր. Լալայան**, Մուշ-Տարօն, ԱՀ, գ. XXVI, Թիֆլիս, 1916, էջ 176-177:

թե խմորի գունդը թոնրում թխվելուց հետո սուր ծայր ունենար, տղա էր ծնվելու, իսկ եթե կլոր՝ աղջիկ²⁶: Հղի կինն անձամբ մի հավի լեղապարկ էր գցում կրակի վրա. եթե դա պայթում էր, տղա էր ծնվելու, եթե ոչ՝ աղջիկ: Հղի կնոջ համար կարվող զգեստի օձիքը ձևելու պահին ներս մտնողի սեռից գուշակում էին նորածնի տղա կամ աղջիկ լինելը²⁷: Գուշակում էին նաև երազներով. եթե մարգարիտ, ոսկե մատանի, քորոց էին տեսնում, նշանակում է տղա էր լինելու, իսկ եթե գլխաշոր, զգեստ, ասեղ՝ աղջիկ: Եթե դանակ, թել, քորոց էին գտնում, գուշակում էին, որ տղա է լինելու, իսկ եթե ասեղ, կոճակ, ուլունք՝ աղջիկ²⁸:

Տղա ծնվելիս նրա անկողինը շրջապատում էին տարեց կանայք, որոնք գործադրում էին իրենց մոզական գիտելիքների ամբողջ պաշարը՝ մոր և նորածնի կյանքը «չարքերից», «չար աչքերից», «դևերից», «մեզմե աղեկներից» և այլնից անմնաս պահելու համար: Մանկան օրորոցը նույնպես «գրահավորում» էին բժժանքներով, հուռուքներով, խամաճիկներով: Եթե նորածինը տղա է, ուրախանում ու «աչքալիս են տալիս», որովհետև «առաջնեկն շուտ կխասնի խոր քոնակին», իսկ եթե աղջիկ էր, համբերություն էին մաղթում ընտանիքի տարեց անդամներին: Եթե տղա էր ծնվում, մայրը դեմքը չէր թաքցնում շրջապատողներից, իսկ հորը կամ գերդաստանի նահապետին շնորհավորելով՝ ասում էին. «Թող մեկը դառնա յոթ»: Ունևոր ընտանիքներում նորածին տղայի պատվին կազմակերպում էին մեծ տոնախմբություն, առատ հյուրասիրում էին այցելուներին: Միայն աղջիկներ ունեցող հարսին հաճախ էին անիծում՝ ասելով՝ «Ծնունդդ չորանա, էլի աղջիկ բերիր», քանզի «Աղջիկը՝ լավ ու վատ, խլղին պատ» էր համարվում: Ծանր, նվաստացուցիչ դրության մեջ էր հայտնվում այն կինը, որը իրար հետևից մի քանի աղջիկ էր ունենում: Նման պարագաներում արու զավակ ունենալու բուռն ցանկությունը հաճախ արտահայտվում էր հետևյալ խոսքերով. «Թող քոռ ճանճ էղնի, պատին կպած էղնի, թաքի տանը տղամարդ էղնի», կամ «Մի քոռ տղան լավ է յոթ առողջ աղջկանից»²⁹: Ահա թե ինչու հարսանիքի ժամանակ հարսին մաղթում էին, որ առաջնեկը տղա լինի, կամ յոթը որդով սեղան նստեն: Անգամ հայ մասնագիտական գրականության մեջ մանկան ծնունդը տղաբերք է անվանվել՝ շեշտելով տղայի առավելությունը:

Տղան, ըստ ժողովրդի պատկերացման, «տան ներսի պատն է, աղջիկը՝ դրսի»: «Աղջիկը քարե չղջիկ է, մկան պոչիկ, կատվու տոտիկ», մինչդեռ տղան «խան է, խանգատա, օսկե ջղա է, սուփրի մազա, շորը թագա»: Երկունքի ժամանակ տան նահապետը կամ ամուսինը դրսում անհամբեր սպասում էր, որ մեկն իրեն «ակընջկլա» (ուրախ լուր) բերի և ասի՝ «դղա՛ է, դղա՛ է», և որովհետև այդպիսի լրաբերը պետք է նվեր ստանար, ուստի հենց որ տղա էր լինում, մի ճարպիկ կին իսկույն դուրս էր վազում և հոր ականջը բռնելով՝ ասում. «Ձրմ ակընջկլեն տուր, դղա՛ է, դղա՛»: Հայրը նրան տալիս էր դրամ, հագուստ կամ ոչխար: Տղայի ծնունդը հարսանիք էր, անփոխարինելի ուրախություն, որի առթիվ նա ոչխար էր մորթում և խնջույք կազմակերպում:

²⁶ Տե՛ս «Բիւրակն», 1900, էջ 262:

²⁷ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 91-92:

²⁸ Տե՛ս Ե. Կարապետյան, Սասուն (ազգագրական նյութեր), Եր., 1963, էջ 94:

²⁹ Նույն տեղում:

Հայ գեղջկուհու կյանքում ծանր հոգս է եղել աղջիկ ունենալը, ընտանիքն ու հարազատները ժխտողաբար են վերաբերվել աղջիկ երեխա ունեցող մորը. անեծք է համարվել աղջիկ ունենալը:

Բաղեշում, երբ աղջիկ էր ծնվում, տան մեծերին կարեկցանքով ասում էին. «Դուք ողջ ըլեք»: Հարևաններից շատերն անգամ չէին իմանում նոր արարածի աշխարհ գալը: Իսկ իմացող և այցելության եկողներից շատերն էլ կարծես հուղարկավորության եկած լինեին: «Աստված, պահողին ջանսաղություն տուր», ասում էին ու հեռանում:

Ամենաանմեղ հասակի մեջ, օրորոցում կապված աղջկա ամեն մի ճիչը, ամեն մի բարձր աղաղակը հոր, մոր և ընտանիքի մյուս անդամների կողմից արծազանքվում էր անեծքով. «Չո՞ռ կոլորակ գերեզման դնեն քեզ, իսկի չջոջանաս»³⁰:

Այդ է ահա պատճառը, որ մայրը որոշ երգերում խոր դառնությամբ էր օրոր ասում աղջիկ գավակին.

**Նա՛ - նա՛, նաներ լաճիկ,
Գըրողը գեյը տաներ աղջիկ,
Տերտերը գեյը տաներ աղջիկ,
Ժամհարը գեյը հողեր աղջիկ,
Աղջիկ հող, հողն ի վերեն,
Մեկ տափակիկ սալն էլ վերեն,
Ոչ մեկ մարդ կուլեր վերեն**³¹:

Ժողովրդի նմանատիպ մտածողությունը արտացոլված է նաև հայկական առածներում ու ասացվածքներում: Այսպես, ըստ սասունցիների՝ «Տղան չարակամին փուշ է, աղջիկը՝ դրսի պտուղ», իսկ հայաշատ այլ վայրերում ասում էին. «Աղջիկը օտարի ճրագ է», «Աղջիկ ծնվելիս տան պատը ծակվում է»³²: Բազմանդամ ընտանիքում ամեն մի նոր աղջկա ծնունդ բեռ է համարվել, ուստի նման դեպքերում աղջկան երբեմն մականունով էին դիմում՝ Բավական, Հերիք, որոնք էլ ժամանակի ընթացքում անձնանունների էին վերածվում: Նման վերաբերմունքը բնորոշ էր հայ նահապետական ընտանիքի նիստուկացին: Այս մտայնությունը պայմանավորված է եղել երկու գործոններով. մախ՝ հայ ընտանիքը կանգուն, օջախը վառ պահողը, ծուխը շարունակողը որդին էր, ուստի և տղայի ծնունդը իբրև օջախի սյուն երջանկաբեր է համարվել, և երկրորդ՝ որդին աշխատող ձեռք էր, ընտանիքին՝ նեցուկ:

Այսպիսով, կնոջ հղիության ժամանակամիջոցը դիտվել է չափազանց կարևոր, երջանկաբեր, բայց և վտանգաշատ փուլ մանկածնության և մանկան դաստիարակության արարողությունների համակարգում: Ահա թե ինչու ամենուրեք, մանավանդ թուրքական բարբարոս պետության տիրապետության պայմաններում հայ բնակչությունը մեծապես մտահոգված էր սերնդի շարունակության՝ հղիության շրջանն անվտանգ ու ապահով անցկացնելու համար: Այստեղից էլ հղի կնոջ նկատմամբ կիրառված բազմաթիվ ու բազմազան արգելանքները, հիգիենիկ ձեռնարկումների, բազմատեսակ սնոտի արարողությունների, մախսպաշարմունքային հնարների կիրառումները, հոգատարությունը, համեղ ուտելիքներով ապահովվելը և

³⁰ «Արծազանք», Թիֆլիս, 1888, էջ 31:

³¹ Գ. Շերենց, Վանա սագ, II, Թիֆլիս, 1899, էջ 4:

³² Ա. Ղանալանյան, Առածանի, Եր., 1960, էջ 65-67:

այլն: Այն ամբողջ ժամանակաշրջանը, որ ներառում էր կնոջ հղիությունը, բուն ծննդաբերության գործընթացն ու դրան հետևող ավանդական «քառասունքը», ուղեկցվում էր բազմատեսակ սնոտի արարողություններով, նախապաշարմունքներով ու կրոնական արգելքներով, զանազան պաշտամունքային բնույթի հնարներով, որոնք միտված էին մեկ հիմնական նպատակի՝ ամեն կերպ պանպանել հղի կնոջ, ծննդկանի ու նորածնի առողջությունը:

РАФИК НААПЕТЯН – *Обычаи и обряды армян Ахдзника, нацеленные на сохранение беременности.* – В статье рассматривается один из важных компонентов семейно-общинного уклада – веками передаваемые алдзникскими армянами из поколения в поколение опыт, познания и практические навыки, способствующие сохранению у женщины беременности и обеспечивающие семье и общине здоровое потомство; своё место среди этих познаний и навыков принадлежит и религиозно-магическим верованиям. На основе своих полевых этнографических материалов автор показывает, с какой заботой и вниманием относились к беременной женщине семья и община; чтобы обеспечить имущество и дом рабочими руками, а родину – будущими защитниками, следовало думать о воспроизводстве поколений. Иметь потомство, лечить бесплодие, в безопасности растить детей – это были наиболее насущные вопросы для алдзникских армян, жизнь которых определялась инстинктом самосохранения и непереносимым чужеземным игом. Отсюда и касавшиеся беременных многочисленные и многообразные запреты, гигиенические меры, предрассудки, разного рода суеверные обряды, культового характера действия, а также бережный уход за ними, особо вкусное питание и т. д. Кроме того, в статье говорится о половой дискриминации, чья цель – иметь мальчика, о гаданиях, посредством которых определяли пол ребёнка, о народных премудростях.

RAFIK NAHAPETYAN – *On Aghdznik Armenians' customs and rites for protecting an expecting woman.* – The present paper considers childbirth, one of the main components of family and social life along with the century-long experience, skills, and magic rituals of religious nature popular with the Armenians in Aghdznik and targeted at protecting the expecting woman and providing the family and the community with strong offspring.

Based on his ethnographic notes, the author reveals how considerate and caring both the community and the family were towards pregnant women

It is worth mentioning that Aghdznik Armenians, who were intolerant of the enemy's yoke and endowed with powers of self-defense, considered reproduction, infertility treatment and providing proper development for children to be issues of vital importance. For that reason, they nurtured special taboos, hygienic procedures, various rites, as well as superstitions and beliefs to take care of an expectant woman.

The paper also illustrates popular beliefs and types of soothsaying targeted at having a male successor and predicting the sex of the child.